

Estetyka i Krytyka 24 (1/2012)

DIALOGI I DIAGNOZY

MAREK ŚREDNIAWA

WITKACY Z PERSPEKTYWY XXI WIEKU

Witkacy – 21st Century Perspectives April 29th–May 1st 2010 Washington DC
Kościuszko Foundation, <http://witkacy2010.com>.

*Jestem jak jakiś nabój wysokiej marki eksplozywności
leżący spokojnie na łące. Ale dotąd nie ma armaty
i nie ma mnie kto wystrzelić. A tego sam nie potrafię
— muszę mieć ludzi.*

Matka, 1924

W dniach 29.04–2.05.2010 r. w Waszyngtonie odbyła się konferencja *Witkacy 2010*, prezentująca twórczość i osobę Stanisława Ignacego Witkiewicza z perspektywy XXI wieku. Gościnnie siedziba Fundacji Kościuszkowskiej, udekorowana wiernymi reprodukcjami dzieł Firmy Portretowej z kolekcji w Słupsku, zgromadziła ok. 30 uczestników, badaczy i entuzjastów, głównie z Polski, Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii. Wśród nich byli: Daniel Gerould, legendarna postać witkacologii, oraz zagraniczni znawcy dorobku autora *Szewców*, m.in.: John Barlow, Marek Bartelik, David Goldfarb, Kevin Hayes, Christine Kiebużyńska i Mark Rudnicki. Polskie środowisko reprezentowała drogą elektroniczną „ekstraklasa” witkacologów w osobach Michała Pawła Markowskiego, Marty Skwary, Ewy Wąchockiej, Anny Żakiewicz oraz Janusza Deglera i Lecha Sokoła, wspieranych na miejscu przez nowe pokolenie badaczy – Małgorzatę Kosmałę, Agnieszkę Marczyk, Dorotę Niedziałkowską, Karolinę Berczyńską, Pawła Polita i Annę Brochocką. Przedstawicielami entuzjastów byli Marek Średniawa i Sasza Vrazic. Program

obejmował także spektakl teatralny *W małym dworku* oraz spotkanie z jego twórcami, projekcję filmu *Nienasycenie* oraz zwiedzanie National Gallery of Art. Całość podsumowała dyskusja panelowa z udziałem Marty Skwary, Davida Goldfarba i Kevina Hayesa nt. relacji między jednostką a społeczeństwem. Podział konferencji na sesje tematyczne odpowiadał wszystkim obszarom aktywności Witkacego.

Część merytoryczną zainaugurowało wystąpienie Daniela Geroulda, któremu zawdzięczamy wprowadzenie Witkacego do kultury języka angielskiego. Referat dotyczył teorii spiskowych w twórczości i życiu artysty. Autor zwrócił uwagę, że wątek teorii spiskowych można znaleźć w wielu utworach Witkacego (pokazał, jak funkcjonuje on m.in. w *Macieju Korbowie* i *Bellatrix, Nienasyceniu, Szewcach, Bezimiennym dziele*), a także w życiorysie artysty i w losach jego dzieł.

Pierwszą sesję, *Witkacy jako artysta: za i przeciw tradycji*, poprzedziło powitanie uczestników przez Janusza Deglera, który przywołał postać Anny Micińskiej i stworzoną przez nią atmosferę przyjaźni i wzajemnej pomocy wśród współpracowników. Przypomniał także okoliczności ukonstytuowania się „mafii witkacowskiej”, co nastąpiło w związku z decyzją Zbigniewa Raszewskiego o wydaniu monograficznego numeru „Pamiętnika Teatralnego”. Trzon grupy autorów stanowili wówczas: Janusz Degler, Lech Sokół, Krzysztof Pomian, Konstanty Puzyna, Bogdan Michalski i Irena Jakimowicz. Publikacja numeru specjalnego w 1969 r. i *Dramatów* w 1972 r. otworzyła autorowi *Jedynego wyjścia* drogę do kultury światowej. Degler wymienił osoby, dzięki którym twórczość Witkacego została przetłumaczona na ponad 20 języków. Wśród nich znaleźli się: Daniel Gerould (język angielski), Alain van Crugten (francuski), Giovanni Pampiglione (włoski), Heinrich Kunstmann (niemiecki), Karol Lesman (niderlandzki), Andrei Bazylewski (rosyjski). Kolejnym wątkiem była historia konferencji witkacowskich, w tym pierwszej międzynarodowej sesji w 1978 r. w Jeleniej Górze. Było to także okazją do zaproszenia w roku 2012 do Wrocławia na kolejną konferencję organizowaną przez Instytut Grotowskiego oraz na prezentację niezwykle niespodzianki – czarno-białego filmu, nakręconego amatorską kamerą, dokumentującego sesję jeleniogórską.

Anna Zakiewicz z Muzeum Narodowego w Warszawie w wystąpieniu pt. *Witkacy jako samotna gwiazda na niebie polskiej sztuki* skupiła się na podkreśleniu silnej indywidualności autora *Nienasycenia*, którą dostrzegła we wszystkich obszarach jego twórczości – literaturze, dramatach, teorii estetycznej, filozofii, fotografii oraz malarstwie. Autorka odniosła się do idei jednoosobowej Firmy Portretowej S.I. Witkiewicz i jej Regulaminu, będącego odpowiedzią na chwilowe mody artystyczne i powierzchowne trendy, a także na brak autentyczności w sztuce. Stano-

wiło to punkt wyjścia do interpretacji procesu twórczego Witkacego. Referentka podkreśliła daleko posuniętą skłonność artysty do przebrań i inscenizacji, przy których realizacji odkrywał nowe możliwości fotografii.

Marek Bartelik w swoim wystąpieniu *Witkacy i Warhol* skupił się na identyfikacji związków między twórczością i postawami twórczymi obu artystów. Z tekstem korespondował wątek porównawczy podjęty w kolejnym wystąpieniu.

Marek Średniawa w prezentacji *Odkrywanie realnych i wirtualnych tropów Witkacego* ukazał, jak wielostronna twórczość autora *Szewców* zainspirowała liczne współczesne działania artystyczne – od fotografii i malarstwa (Barbara Konopka, Natalia Lach Lachowicz, Józef Robakowski, Krzysztof Wodiczko, Stefka Amman, Peter Klint, Jeremy Millar), przez muzykę pop i jazz (projekt *Peyotl* Tomasza Stańki z 1985 roku), po operę kameralną czeskiego kompozytora Michala Nejtka – *Dementia Praecox* – z librettem opartym na sztuce *Wariat i zakonnica*. Autor zwrócił także uwagę na podobieństwa i zależności występujące między Witkacym a Andym Warholem: obaj, choć w różnej skali, stali się ikonami popkultury. Obaj w swych dziełach odnosili się do kultury masowej, demitologizowali rolę artysty oraz konsekwentnie stosowali własne regułami dotyczące pracy artysty.

Dorota Niedziałkowska w referacie *Autoportrety Witkacego jako manifestacje dandyś* podjęła próbę odczytania malarskich i rysunkowych autoportretów twórcy w kontekście dandyzmu. Wskazała, jak pewne elementy tej postawy wpływają na kształtowanie wizerunków własnych. Autorka przeanalizowała szereg autoportretów malarskich, rysunkowych i fotograficznych, identyfikując różne przejawy i sposoby artykulacji strategii autokompromitacji: stylizacje kobiece, role megalomańskie, wizerunki snoba i dyletanta.

Małgorzata Kosmala w referacie *Witkiewiczów portret podwójny* opisuje relację między Stanisławem Witkiewiczem i jego synem. Uwaga prelegentki skupia się na podobieństwach bohaterów referatu. Jak się okazało, obaj kontestowali kulturę, mieli zbliżony pogląd na temat jej kryzysu, przyświecała im zbliżona idea czystej sztuki, poszukiwali oryginalności w życiu i w każdym działaniu twórczym. Historia relacji między ojcem i synem posłużyła jako pretekst do prezentacji polskiego modernizmu, którego obszar stanowił główne pole ich konfrontacji. Dzieła ojca i syna reprezentują różne etapy i aspekty tego prądu, a jednocześnie ukazują, jak złożone i pełne sprzeczności było to zjawisko.

W sesji poświęconej problemom wystawiania, reżyserowania i tłumaczenia utworów Witkacego Daniel Gerould podzielił się swoimi doświadczeniami tłumacza. Bogactwo ekspresji językowej, kreatywność

słowna i frazeologiczna autora *Nienasycenia*, stwierdził prelegent, stawiając bardzo wysokie wymagania translatorskie. Nielatwo w pełni oddać sens i klimat jego języka, nie gubiąc po drodze błyskotliwości sformułowań i specyficznego poczucia humoru. Natychmiastowym sprawdzianem sztuki przekładu była otwarta próba spektaklu *W małym dworku* przygotowana przez Ambassador Theater Group pod kierunkiem Hanny Bondarewskiej, w reżyserii Roberta McNamary. W czarnej pozbawionej dekoracji sali teatralnej sztuka i słowo znakomicie się broniły.

Kevin Hayes, aktor i reżyser pełniący rolę dyrektora artystycznego konferencji, zrelacjonował doświadczenia związane z wystawieniami spektakli Witkacego w Wielkiej Brytanii. Wspomnił również o swojej drodze do polskiego teatru i samego Witkacego.

Marta Skwara, badaczka dramaturgii Witkiewicza, w referacie *Czego nie wiemy o intertekstualności Witkacego? Witkacy i Słowacki* zwróciła uwagę na intertekstualne skłonności Witkacego, który w utworze *Jan Maciej Karol Wścieklica* zastosował liczne odwołania do *Kordiana*. Sam autor pisał zresztą: „dzieła Słowackiego lub Wyspiańskiego uznaję za Czystą Formę osiągniętą bez daleko idących deformacji życiowych” (*Teatr*, 1923).

Christine Kiebuszinska w tekście *Witkacy i Ghelderode: „Faust” Goethego przetransformowany w groteskowy kabaret* wykazała, że realistyczna i surrealistyczna, trywialna i przetransformowana farsa stanowi podstawową formę ekspresji *Sonaty Belzebuba* Witkacego i *Śmierci doktora Fausta* Michela de Ghelderode’a. Obie sztuki zostały napisane w 1925 roku i obie w podtytułach informują, że jesteśmy z dala od transcendentnego dramatu Goethego (*Tragedia dla music hallu* i odpowiednio *Prawdziwe zdarzenie w Mordowarze*). W prezentacji prześlędzono deformacje mitu faustowskiego: autorzy, umieszczając akcję swoich sztuk w groteskowym kabarecie, nie tylko ośmieszają dwudziestowieczną postać Fausta, lecz także przedrzeźniają naturalizm w teatrze.

Ewa Wąchocka podjęła temat *Pułapek tożsamości w dramatach Witkacego*. Zwróciła uwagę na potrzebę zmiany spojrzenia na kryzys tożsamości, który jest jednym z głównych problemów podejmowanych przez autora *Matki*. Zasugerowała przedstawienie problemu w perspektywie współczesnego dyskursu tożsamości. Podkreśliła, że Witkacy jako pisarz i dramaturg stawia diagnozy bliskie współczesnym sposobom konceptualizacji „ja”, które jak psychoanaliza Lacanowska czy konstrukcjonizm Foucaulta, negując subiektywną siłę sprawczą, nie ograniczają się do zde-maskowania presji zinstytucjonalizowanych form życia.

John Barlow w referacie *Muzyka Witkacego* zajął się przebadaniem kompozycji muzycznych w powieściach i sztukach Witkacego, zwracając szczególną uwagę na postaci kompozytorów Istvána Szentmihály’ego

z *Sonaty Belzebuba* i Putrycydesa Tengiera z *Nienasyccenia*. Omówił odwołania teoretyczne przede wszystkim w aspekcie „jedności w wielości” i „uczucie metafizycznych”. Podjął problem znaczenia muzyki w kategoriach filozofii Czystej Formy. Na podstawie analizy porównawczej opisów muzyki w utworach Witkacego z muzyką klasyczną i jazzem oraz innymi współczesnymi gatunkami muzycznymi ocenił żywotność i znaczenie jego teorii, zwłaszcza w odniesieniu do muzyki instrumentalnej. Ilustracją do referatu był fragment kompozycji Iannis Xenakisa.

David A. Goldfarb w referacie *Witkacy i wzniosłość: dominująca kobieta rozważona ponownie* powraca do swojego artykułu z 1992 r. pt. *Masochizm i katastrofizm w powieści „Nienasyccenie”*, w którym analizował, z perspektywy psychoanalizy i teorii behawioralnej, w jaki sposób problem masochizmu i demonicznej kobiecości jest związany z teorią Czystej Formy. Autor wziął pod uwagę historyczny kontekst powstania dzieła Leopolda von Sacher-Masocha i jego odbiór w Polsce oraz sposób pisania o tzw. „powieści pornozoficznej”. Goldfarb podjął problem relacji Czystej Formy do idei uniwersalnego „ja” z uwzględnieniem Kantowskiej teorii wzniosłości oraz zbadał, czy wpływa ona na zmianę wniosków politycznych z poprzedniego odczytania *Nienasyccenia*.

Wystąpienie Pawła Polita *Marginalia filozoficzne Stanisława Ignacego Witkiewicza* nawiązywało do wystawy, która miała miejsce w Centrum Sztuki Współczesnej w Warszawie w 2004 roku. Ukazywała ona nieznaną dotychczas formę działalności twórczej artysty i literata. Zaprezentowano notatki, rysunki i uwagi na marginesach dzieł filozoficznych czytanych w latach 30. Stanowiły one dowcipne komentarze do tekstów, niejednokrotnie miały charakter osobisty. Rysunki na brzegach stron zawierały motywy znane z jego malarstwa. Celem wystawy było przeprowadzenie analogii między koncepcjami artystycznymi Witkacego a jego sposobem myślenia filozoficznego.

Podobny charakter miała przygotowana przez Annę Brochocką prezentacja prac z największej na świecie kolekcji portretów autorstwa Witkacego, mieszczącej się w Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku.

Mark Rudnicki mówił na temat *Sacrum i profanum w Nienasycceniu* Witkacego. Do analizy postaw i przygód Genezypa Kapena prelegent wykorzystał dychotomię Georges’a Bataille’a – podział czasu ludzkiego na sfery *sacrum* i *profanum*. W powieści, która jest pełna filozoficznych dysput, właśnie w momentach transgresji Witkacy eksploruje niewysłowione i wychodzi poza zakres dyskursu filozoficznego. Autor referatu odniósł się także do problematyki autonomii i transcendencji w doświadczeniach Genezypa.

Lech Sokół wystąpił z tekstem *Istnienie Poszczególne Witkacego a nowoczesne koncepcje tożsamości*, w którym zadał szereg pytań dotyczących współczesnego rozumienia pojęcia tożsamości oraz aktualności pojęcia IP.

Referat Michała Pawła Markowskiego *Gadanina: Witkacy, Heidegger i upadek języka* dotyczył „projektu literackiego” pisarza ze szczególnym uwzględnieniem kwestii pozornej „niechlujności” jego stylu. Zdaniem autora, utwory Witkacego ukazują człowieka, który doświadczył opisanej przez Heideggera w *Byciu i czasie* trwogi, a gadanina ma ją zagłuszyć. Dla Witkacego wszystkie języki krążące po publicznej scenie utraciły już swoją moc wyjaśniającą rzeczywistość i można je tylko cytować, opatrywać cudzysłowem.

Karolina Berczyńska w pracy *Współzależności powieści „Jedyne wyjście” i Główniaka Witkacego* analizuje szczegółowo przenikanie się twórczości filozoficznej pisarza oraz innych aspektów jego aktywności artystycznej. *Jedyne wyjście* jako utwór, w którym przeplatają się literatura i filozofia, jest narzędziem swoistej gry z czytelnikiem, mającej na celu jego uświadomienie i zapoznanie z teorią filozoficzną samego autora. Struktura powieści, liczne autoprzypisy i dygresje pojawiające się w toku fabuły pobudzają odbiorcę do aktywności intelektualnej, odsyłają do innych tekstów, a także uświadamiają konieczność głębszego spojrzenia na rzeczywistość.

Agnieszka Marczyk w prezentacji *Witkacy – listy Corneliusa albo jak wyleczyć artretyzm transcendentną filozofią* podjęła analizę korespondencji filozoficznej autora *Pożegnania jesieni* z jego niemieckim mistrzem Hansem Corneliussem. Relacja między parą intelektualistów była na tyle serdeczna i bliska, że obok rozważań filozoficznych pojawiały się w listach kwestie natury bardzo osobistej.

Kevin Hayes i Marek Średniawa w prezentacji *Wirtualny Witkacy* przedstawili koncepcję projektu multimedialnego wpisującego się w trwający i nabierający dynamiki proces cyfryzacji dóbr kultury. Z obecnej perspektywy wydaje się, że nowe media, a w szczególności internet nowej generacji, doskonale nadają się do tego, by objąć, wyrazić i zintegrować wszystkie przenikające się dziedziny i wymiary aktywności twórczej artysty. Dzięki tym przemianom możliwy byłby proces kreacji Wirtualnego Witkacego jako repozytorium treści, punktu kontaktowego, centrum edukacyjnego i platformy globalnej współpracy witkacologów i jego wielbicieli. Wykorzystanie nowych mediów, mechanizmów społecznościowych sieci, semantycznej reprezentacji treści i wiedzy otwiera możliwość odnowienia witkacowskiej „międzynarodówki” i utrwalenia obecności Witkacego w globalnym obiegu kultury.

Sukces wydarzenia *Witkacy 2010* nie byłby możliwy bez zaangażowania wielu osób, instytucji i firm. W szczególności podziękowania należą się Ambasadzie RP w Waszyngtonie, w szczególności attache ds. kultury Małgorzacie Szum, Fundacji Kościuszkowskiej i jej prezesowi Aleksowi Storozynskiemu, George Mason University, prezydentowi Słupska Maciejowi Kobylińskiemu i Urzędowi Miasta w Słupsku, którzy objęli patronat nad konferencją i byli jej sponsorami, a także Hannie Bondarewskiej, dyrektorce i założycielce Ambassador's Theater Group, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku, CSW Zamek Ujazdowski w Warszawie, Muzeum Tatrzańskiemu, Muzeum Historii Katowic, Państwowemu Instytutowi Wydawniczemu, Politechnice Wrocławskiej, firmie Deseoweb, Phoenix Artist Club i Radiu Orła z Londynu, które udzieliły wsparcia w różnej formie. Konferencję zorganizowali Mark Rudnicki z George Mason University, który wystąpił w charakterze lokalnego przedstawiciela i gospodarza, Kevin Hayes – dyrektor artystyczny wydarzenia i Marek Średniawa – przedstawiciel w Polsce, z lokalną pomocą Marty Gongory z biura Fundacji Kościuszkowskiej w Waszyngtonie. Autor raportu pragnie także podziękować uczestniczkom konferencji, Dorocie Niedziałkowskiej i Małgorzacie Kosmali, za wsparcie przy weryfikacji szczegółów jej przebiegu i pomoc redakcyjną. Planowane jest wydanie materiałów konferencyjnych w języku angielskim.

Marek Średniawa – e-mail: eik@iphils.uj.edu.pl